

Dr. BERENCZ JÁNOS:

MŰVELŐDÉS ÉS NEVELÉS PROBLÉMÁI FLAUBERT: „BOUVARD ES PÉCUCHE” C. REGÉNYÉBEN

1838-at írtak. A rekkenő, 33 fokos nyári hőségben véletlenül egymásratalált két párizsi kishivatalnok, Bouvard és Pécuchet. A Bourdon Boulevardon, egy padra ülve, beszédbe elegyedtek egymással. Sokmindenről elbeszélgettek. Lekritizálták a városrendészetet, a dohányjövedéket, a kereskedelmet, a színházat, a tengerészetet; filozófiai elmefuttatások, egyéni vélemények követték egymást.

A két kishivatalnok ettől kezdve elválaszthatatlan jóbaráttá, valószínűs élettársakká válik.

Mi hozta össze őket, mi kötötte össze addig magányos életüket?

Nem csupán a véletlen, a hőség, a kellemes, nyugodt nyári terefere, hanem társadalmi helyzetük, életmódjuk hasonlósága, nézeteik bizonyosfokú megegyezése, — mely egyes, kevésbé lényeges véleményeltéréseket, eltérő szokásokat áthidalt. Mindenekfölött azonban talán erős kritikai beállítottságuk, mellyel a világ minden dolgát szemlélték.

Bouvard váratlan öröksége nyugodt falusi megélhetéshez juttatta a két jóbarátot. Falusi birtokot vásároltak. Ekkor vette kezdetét gazdasági, pontosabban: mezőgazdasági tevékenységük, foglalkozásuk és természet bolyongásuk a tudomány, a kultúra világában.

Flaubert regénye voltaképpen a két egyszerű kisember kulturális bolyongásainak, botladozásainak, mondhatjuk: kalandozásainak története. És Flaubert nem egyszerű krónikás, hanem mesteri vezető: a két jóbarát kulturális viszontagságaiban az olvasó nyomon kísérheti, milyen nyomot hagy a műveltség, pontosabban: a művelődés vágya két egyszerű koponyában. Milyen a sorsa a művelődésnek, a kultúrának két félművelt, de őszintén tanulni vágyó emberben? — ez a probléma avatta Flaubert művét különösképpen *pedagógiai* jelentőségűvé.

* * *

Valóságos kishivatalnoki precizitással, de azon túlmenő tanulmányvágyással lát hozzá a két jóbarát a mezőgazdaság tanulmányozásához. A szomszéd birtokon megfigyelik a falusi munkát, a mezőgazdasági berendezéseket, szakkönyveket olvasnak.

De minden mezőgazdasági vállalkozásuk balul üt ki.

A gabonatermeléskor olajpogácsával trágyáztak; széttöretlenül földelték el az olajpogácsát és az eredmény siralmas lett. A gabonát

sűrűn vetették. Megdőlt. A főzelék- és gyümölcsstermesztésnél a különböző fajtákat egymás mellé helyezték. A kedvezőtlen kereszteződés következtében korcsok fejlődtek. A sok anyagi befektetés kárba vesztett, a két laikus polgár minden igyekezete csődbe jutott a földművelés, gyümölcsstermesztés terén.

Gazdálkodásbeli ügyetlenségük, szerencsétlenségük közben terelődik figyelmük elsősorban az azzal kapcsolatos természettudományokra, majd távolabb is. Növénytan, fiziológiával, vegytannal kezdenek foglalkozni, hátha ezen alapvető tudományok nem ismerete okozta sikertelenségüket a mezőgazdálkodásban. De nem állnak meg. Mintha »evés közben jönne meg az étvágy«, egymásután olvasnak különböző tudományos könyveket. Sorra kerül az orvostudomány, a csillagászat, a geológia, a régészet. E tudományok iránti érdeklődésük nem reked meg a könyvolvasásnál, hanem igyekeznek megfigyeléseket tenni, geológiai kirándulásokat tesznek, gyűjtéseket végeznek, házi múzeumot rendeznek be.

Kielégíteni azonban egyik tudomány területe sem tudja őket, valami mindig továbbtaszítja tudásszomjukat, mintha valami kielégítetlen tudásvágy üzné őket egyre tovább, újabb területek felé. Vegytani tanulmányaik során leszűrik: műszerek nélkül nem érhetnek el semmit, ezek viszont költségesek, számukra nem hozzáférhetőek. Az orvosnál tett látogatáskor az anatómiához és az orvosi tanulmányokhoz kapnak kedvet. E tanulmányaiknak pedig a következő szentenciával vetnek véget: »Az élet rúgói rejtve maradnak előttünk. A betegségeknek se szeri, se száma; a gyógyszerek értéke problematikus. És a szakkönyvekben nincs egyetlen értelmes meghatározás se az egészségről, se a betegségről, se a hajlamosságról, sőt még a genny mibenlétéről sem. A sok összevisz-szaolvasás végképp megzavarta őket.« (i. m. 69. l.)

A történelmi könyvek olvasása után az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy valamennyi dokumentum aprólékos tanulmányozása szükséges ahhoz, hogy részrehajlás nélkül ítélhessen az ember. Amikor pedig az angoûlème-i hercegnek két, egymással ellentétes jellegű, össze nem egyeztethető arcképével találkoztak, és nem tudták eldönteni, melyik a hiteles, lemondtak a történelem tanulmányozásáról. Két, jelentős következménye volt azonban számukra a történelem tanulmányozásának. Az egyik eredmény az volt, hogy »ott volt lelkükben a történelem zamata, az igazságnak önmagáért való vágya.« (i. m. 110. l.) A másik tanulság Bouvard és Pécuchet számára az volt, hogy »a külső tények ismerete korántsem minden. Lélektani kiegészítések szükségesek. Fantázia nélkül minden történelmi tudás hiányos.« (i. m. 119. l.)

Ez a felismerés lendítette őket tovább a lélektan felé, és jellemző módon (úgy látszik, Flaubert nem sokra becsülte a »céhbeli« pszichológiai műveket, de erről még szó esik) a történelmi regények, majd más irodalmi művek olvasásába vetették magukat. Előző tanulmányaik alapján aprólékos kritikával sok pontatlanságot, hibát fedeztek azonban fel az irodalmi művekben, ez is kiábrándította őket.

Bouvard és Pécuchet a tudományos könyvekből érthető, áttekinthető, és mindenekfelett *biztos* tudást akartak meríteni, amely választ

ad problémáikra. Előbb-utóbb azonban mindenütt falakba ütköztek, érthetlenségbe, vagy hézagokba, bizonytalanságokba. Csalódtak vára-kozáikban.

* * *

Az 1848-as forradalmi idők a politika felé fordították érdeklődésüket. Az elvetélt forradalom, a reakció győzelme azonban csalódást keltett a szabadságért és az észért lelkesedő, két jószándékú emberben. Hamarosan elégük volt az elméleti és a gyakorlati politikából egyaránt.

A szerelemhez próbáltak menekülni. Bouvard a szomszéd birtokosnőnek udvarolt, aki hozományul a két barát egyik földdarabját kívánta. Bouvard makacsul ragaszkodott a földjéhez, és a házasság elmaradt. Pécuchet, noha ötödik évtizedét taposta, teljesen tapasztalatlan volt a szerelem dolgában. Bouvard magyarázatokkal, tanácsokkal látta el barátját, hogyan közeledjen a nőkhöz. A szerelem valósággal didaktikai útmutatásait olvashatjuk: »Az ember ajándékokat vesz nekik (ti. a nőknek, B.J.), lakomáztatja őket a vendéglőben« — magyarázza Bouvard. — Pécuchet tovább érdeklődik: »És aztán? — Aztán... egyik nő ájulást színel, hogy vidd a kanapéhoz, a másik a zsebkendőjét ejti a földre. A legderekbak nyíltan találkát adnak.« »Első és főszabály — oktatta Bouvard — egy szót se hinni a nőknek! Ismertem néhányat, akik szentek álarcá alatt voltak valóságos Messalinák! Mindenekelőtt: merész légy!« (i. m. 170. l.)

Pécuchet Mélie-t, a szolgálólányt választja ki szerelmi próbálkozásai tárgyául. Az élheterlen Pécuchet azonban nem tudta, mitevő legyen, mert közeledési kísérleteire Mélie nem ájult el, a zsebkendőjét sem ejtette a földre. Így Pécuchet nem tudta, mitevő legyen. Végül mégis csak sikerült Pécuchet-nek elcsábítania a már elég tapasztalt Mélie-t. De póruljárt, mert betegséget szerzett tőle.

A szerelem veszélyeitől megriadva, hiábavalóságától elkedvetlenedve, a két jóbarát más foglalatosságba kezdett. Tornáztak, a magnetizmust tanulmányozták, majd filozófiai (etikai, pszichológiai) tanulmányokkal, olvasással kötötték le magukat.

A filozófusokra hamar ráuntak, mert »a sokféle rendszer össze-zavarja az embert. A metafizika nem ér semmit. Egész jól meg lehet lenni nélküle.« (i. m. 204. l.) Mégis, a filozófiai könyvek olvasásának és vitatkozásainak megvolt az a haszna, hogy megnövelte *önbecsülésüket*. »Szánakozva gondoltak vissza gazdálkodó, meg politizáló múltjukra« — jegyzi meg Flaubert. (i. m. 201. l.)

Nem véletlen, hogy pszichológiai könyv olvasására a filozófiaiakkal együtt kerül sor. Abban az időben ugyanis lélektanról, mint önálló tudományról nem beszélhetünk. A francia materialisták óta indultak ugyan pszichofizikai vizsgálatok [1], de ezek még nem szűrődtek át a tankönyvekbe, nem hatották át a köztudatot, és a pszichológia még hosszú ideig filozófiai, spekulatív tudomány maradt. Könnyen érthető, hogy ez a spekulatív lélektan osztozott a filozófia sorsával Bouvard és Pécuchet tudatában. Nem kevés iróniával jellemzi Flaubert ennek a pszichológiának terméketlenségét:

A pszichológia célja »az én belsejében« történő tények tanulmányozása, ami megfigyelés útján történik.

»Tegyünk megfigyeléseket!« — És két hétig, rendszeren ebéd után, tudatukat vizsgálták, találmra, nagy fölfedezések reményében. Semmit sem fedeztek föl. (Ti. Bouvard és Pécuchet, B.J.) Igen elcsodálkoztak.« (i. m. 200. l.)

Minden tudományban csalódva, Bouvard és Pécuchet végül is a vallásban keresett menedéket és vigaszt. Kettejük közül Pécuchet volt a hívőbb, a fanatikusabb. Hiába próbálta azonban valósággal belelovalni magát a fanatizmusba, mindig remélte, hogy a hitet és az értelmet össze lehet egyeztetni. Racionalizmusa és kritikája sohasem hagyta cserben, ez adta meg a kegyelemdőfést a vallásosságnak. Erősen hatottak Hervieu érvei:

»Az értelem így szól: az egész magában foglalja a részt; a hit így felel: az átlényegülés következtében Jézus, mikor apostolaival vacsorált, testét tartotta a kezében s fejét a szájában.

»Az értelem így szól: nem vagyunk felelősek mások bűneiért; — a hit az eredendő bűnnel felel.

»Az értelem így szól: három annyi, mint három; — s a hit szerint: három annyi, mint egy.« (i. m. 243. l.) [2]

* * *

Flaubert regényének utolsó, egészében megírt, befejezett része (X. fejezet) Bouvard és Pécuchet nevelési próbálkozásáról szól, tehát közvetlenül pedagógiai érdekű.

A jóbarátok egy árva fiút és leányt fogadnak magukhoz. Nevelő tevékenységüket könyvek tanulmányozásával kezdik. Locke és Rousseau mellett a konzervatív-vallásos Dupanloup is érződik eljárásukon.

Elvként elhatározzák, hogy »számúzni fognak minden metafizikát, s a kísérleti elv értelmében a *természetes fejlődés* menetét követik. A dolog nem sürgős; védenceiknek előbb mindent el kell felejteniök, amit eddig tanultak.«

A rousseau-i természetes nevelés elvének felelt meg az is, hogy edzésre törekedtek. A gyermekek szállása, tápláléka legyen egyszerű, barátkozzanak meg az éhséggel, szomjúsággal, az időjárás viszontagságaival. Viseljenek lyukas cipőt, hogy sohase hűljenek meg. Mindezek az elvek Locke olvasását tükrözik [3].

Bouvard és Pécuchet vallották az egyénítés, az egyéni hajlamok és képességek kutatásának elvét is. Ezt különösképpen vallotta már a renaissance pedagógia, pl. Vives is. Bouvard és Pécuchet-nél ez az elv modernebb, természettudományi mezben jelentkezik. Vizsgálati módszerül alkalmazzák a frenológiát. Ez utóbbit a község papja kárhoztatta, mert »materializmusra és fatalizmusra vezet«. (i. m. 256. l. [4].

A hajlamok, tehetségek kutatása azonban nem vezette fatalizmusra, pesszimizmusra Bouvard-t és társát. Azt vallották, hogy minden ösztön két oldalra hasítható: egy jóra és egy rosszra. A rosszat elnyomhatjuk a jó oldal segítségével. A meglévő ösztönös adottságokat vagy lefokozhatjuk olyan mértékre és irányban, hogy hasznossá váljék: »Aki gyávának indult, egyszerűen csak óvatos marad, a fősvény: takarékos, a pazarló: adakozó.« (i. m. 258. l.); vagy a másik lehetőség, hogy

az ösztönöket hasznos irányban térítsük el eredeti jellegétől: »A verekedő kedv magában foglalja a halál megvetését is... A szerzékenység egyesíti a csalók ravaszságát és a kereskedők buzgalmát. A tisztelatlenség párhuzamos a kritikai szellemmel, a ravaszság a körültekintéssel.« (i. m. 285. l.) [5].

* * *

Ilyenféle, abban a korban lényegében haladó pedagógiai elvek birtokában és szem előtt tartásával, kezdték meg hőseink a két árva nevelését.

Csak 8 hónap multán fogták őket rendszeres tanulásra. A »természetes« nevelés, a »negatív« nevelés elvei alapján voltaképpen tanterv nélkül, meglehetősen alkalmoszerűen, rendszertelenül tanítottak. Persze, hozzájárult ehhez az anarchiához, hogy úgy látszik, didaktikai műveket, Komenskyt, Herbartot, Jacotot-t nem ismerték.

Mindenesetre feltűnő, hogy a tanterv és módszer tekintetében nem végeztek iskolai megfigyeléseket, nem kértek tanácsot a tanítótól. Motiválja ezt a magatartást az a körülmény, hogy elégedetlenek voltak a hivatalos kultúrpolitikával. Bouvard úgy vélekedett, hogy az elemi iskola végeztével mindenkinek értenie kellene a betegápoláshoz, ismerje a tanuló a tudományos felfedezéseket, érdeklődjék a művészetek iránt. Bouvard »programjának követelményei miatt rossz viszonyba került Petit-vel« (ti. a falu tanítójával, BJ. — i. m. 280. l.) — A magyarázat egy másik oka a tanító személyi, — de egyúttal falusi tanítókra eléggé tipikus — tulajdonságában is rejlik. Abban ti., hogy Petit, falusi tanítószkodásának éveit egyre szűklátókörűbb emberré lett, akitől Bouvard és Pécuchet nem is reméltek a modern pedagógia elveinek megfelelő felvilágosítást, tanácsot [6].

Mire tanították mármost hőseink a két árvát? Foglalatosságaik (tantárgynak alig nevezhetőek ezek a hamar megunt foglalatosságok) sorrendje a következő volt:

a) Olvasás-írás. — Betűjeles rekeszekkel, levonós ábécékkel, kézi-nyomdával is próbálkoztak, igyekeztek versengést kelteni. Majd, alighanem a filantrópistákon okulva, igyekeztek játékosan, a gyermekek bizonyos tulajdonságait, rossz tulajdonságait csalétkul felhasználva, nagyobb sikert elérni. A fiú, Victor, torkos volt, ezért ételek neveit betűztették vele. A kislány, Victorine, hiú volt, szerette a szép ruhát: ezért ruhát ígértek, ha sajátkezüleg írja ruharendelő levelét. Ez a módszer eredményt is hozott, — persze veszélye volt abban, hogy a rossztulajdonságokat még erősítette.

b) Az emlékezet gyakorlására betanították Lafontaine néhány meséjét [7].

c) Szórakoztatásul játékot is készítettek, így karikát, labdát varrtak, figurákat nyírtak ki.

d) Angol nyelvtanítással is próbálkoztak.

e) Földrajzt is tanítottak. E tárgy ugyan nézeteltérést váltott ki belőlük: Bouvard — Rousseau szellemében — a község ismertetéséből akart kiindulni; Pécuchet viszont általános világnézet nyújtásával akarta

kezdeni. A térkép használata azonban teljes kudarccal járt, mert a sok vonal és szín úgy elkápráztatta Victort, hogy a neveket nem tudta tőlük megtalálni. Az öblök és hegláncok nem vágtak egybe a királyságokkal, a politikai tagoltság zavarta a fizikait.

f) Csillagászat is szerepelt: beszéltek a naprendszeréről és a csillagokról.

g) Számolásból eljutottak a műveletek elvégzéséig.

h) A történelmet a falu történetével szerették volna kezdeni. De mivel ez nem állt rendelkezésre, az ókortól a XIX. századig szép mozzanatokot választottak ki, elbeszéléseket olvastak. Megoldhatatlan nehézségeket jelentett azonban a kronológia, az adatok, évszámok megjegyzése. Ezen nem tudtak segíteni, úgy, hogy inkább csak az olvasásban akartak kiutat találni.

i) A rajztanításban talán a legszembeötlőbben sértették meg a fokozatosság elvét, a »természetesség« mechanikus értelmezését elfogadva. Pécuchet természet után, mindjárt a tájképpel akarta kezdeni. A kísérlet nem sikerült, a fiú tájképe teljesen érthetetlen volt. Hogyan is sikerülhetett volna, mikor a perspektívikus ábrázolás fejlett szemléletet és tanulságot, gyakorlatot igényel? A tájképprajzolás a felnőtt Pécuchet-nek magának sem ment, rajzán »a távoli részletek mindig elnyomták az előteret, a folyó az égből kanyargott elő, a pásztor a nyáj tetejére gázolt, s az alvó kutya olyanra sikerült, mintha szaladna.« (i. m. 262. l.)

j) A kislány, Victorine, a szakácsnőtől varrni tanult és ezt a foglalatosságot jobban szerette, mint a számtant. Hőseink a lánynevelés dilemmájával is szembekerültek. A korabeli polgári felfogást vallották, hogy »a lányoknak nincs szükségük annyi ismeretre, mint a fiúknak«, viszont Pécuchet mégis fájalta, hogy a lányokat csupán leendő férjükre való tekintettel szokás nevelni [8]. Végül is nevelőink beletnyugodtak abba, hogy a kislány jobban szereti a varrást, mint a számolást...

k) Vegytani és fizikai ismeretek nyújtásával is próbálkoztak. Alkalomszerűen beszélgettek tápanyagokról (pl. bor, fűszer), használati tárgyak anyagáról, a vérről, stb. Ezek a magyarázatok a különböző elemek, alkotó anyagok neveit tartalmazták főleg, a gyermekeknek semmitmondók, unalmasak voltak, csak a memóriát terhelték. Az ilyenféle tanítás teljesen eredménytelen maradt [9].

l) Természetrajzi ismeretek is szerepeltek. Növényeket gyűjtöttek, itt is inkább a névre és külső leírásra fektették a súlyt. A legnyilvánvalóbb felsülést itt érték el. Megtanították általános tételként, hogy minden növénynek vannak levelei, csészéje és pártája, mely a csiraházat vagy pericarpiumot zárja körül, ahol mag található. Ez az »általános szabály« azonban hamar kudarcot szenvedett a gyakorlatban, mert Victor boglárkát hozott, Victorine pedig nagy csomó szamócát. »Pécuchet hiába kereste bennük a pericarpiumot.« (i. m. 264. l.)

Sokat és sokfélét akartak tehát oktatni Bouvard és Pécuchet. A tananyag nem volt mentes a felesleges adatok halmozásától, a tudálékosságtól sem (pl. történelem, vegytan, természetrjz, stb.). Említet-

tük, hogy voltaképpen nem lehetett »tantárgyakról« beszélni, az alkalmoszerűség fellazított mindenféle koncentrációt, az elrendezés az anyagon belül sem volt tervszerű. Talán az olvasást-írást kivéve, tanítási kísérletük egészében kudarcba fulladt, úgyszólván teljesen eredménytelen maradt. Mi volt az oka, hogy az oly lelkesen kezdett tanítás ilyen csóddal végződött?

Nehéz valamilyen sorrendet megállapítani. Mint alapvető okot, elsőnek a mély, alapos, részletekre is kiterjedő *tárgyi tudás* hiányát kell említeni. Bouvard és Pécuchet esete is szemléletesen bizonyítja, hogy nem elég csupán néhány történelmi, vegytani, természetrajzi könyvet elolvasni, tájkép rajzolását próbálgatni, és aztán nekikezdeni a tanításnak . . ., már csak azért sem elég ez, mert még az olyan egészen tanulatlan, szinte elvadult árvák is hamar rájönnek, ha a tanító tájékozatlan, hibát ejt (pl. a természetrajznál). De nem csupán a tekintély megóvása miatt lényeges a tárgyi tudás, hanem azért is, mert az összefüggések, a problémák, a tárgy nehézségeinek tudása, átélése nélkül nem tudunk mélyrehatóan megértetni, magyarázni sem; saját tanulmányi élmények nélkül a tanító aligha tudhat behelyezkedni tanítványainak tudatába, aligha tudja biztos kézzel megoldani a nehézségeket, átvezetni a tudás ingoványán.

A tárgyi tudáshoz csatlakozik a módszerbeli fogyatékoság is. Bouvard és Pécuchet egyoldalúan, mechanikusan alkalmazzák a »természetes nevelés«, a negatív nevelés elvét. Ez az elv szinte képtelenséggé, dogmává lesz náluk. Sokszor alkalmazzák ugyan a szemléltetést, — a kísérletet és a cselekedtetést már ritkábban (pl. vegytannál nem). Szinte teljesen elsikkad azonban a *fokozatosság* fontos módszertani követelménye. Ez nem csupán abból fakad, hogy hőseinknek úgy látszik elkerülte a figyelmét Komensky és Pestalozzi munkássága. Ezzel együttjáró körülmény az is, hogy nem ismerik elég mélyen az anyagot ahhoz, hogy didaktikailag célszerű elemekre, fokozatokra bonthatnák; és ez a körülmény elválaszthatatlanul összefügg lélektani, különösen *gyermeklélektani* tájékozatlanságukkal is. Nincsenek tisztában azzal, hogy tanítványaik 10 év körüli gyerekek, — mennyit bírnak el —, nem latolgatják eléggé, hogy mi könnyű és mi túlnehéz a számukra. E téren persze gyakorlatlanságuk is szerepet játszik. Módszertani jellegű dilemmájuk az is, hogy vajon induktívan, vagy deduktívan tanítsanak-e? »Ha a tényekből indulunk ki, a legegyszerűbb is roppant szövevényes magyarázatot kíván, viszont az alapelvekkel kezdve az abszolútumba ütközünk s a hitre kell apellálnunk. Mi a megoldás? Egyesítsük a kétféle megoldást: az értelmet és a tapasztalatit? De ha kétféle eszközzel igyekszünk egyazon cél megközelítésére, minden rendszer fölborul. Jaj, hát így sem lehet!« (i. m. 263. l.) Ez a kis részlet is jellemző metafizikus-dogmatikus gondolkodásmódjukra, mely csak »vagy-vagy« sémákban tud gondolkodni és cselekedni; ez a hiba azonban nem csupán egyéni, tanulatlanságukból folyó, hanem mélyebben rejlő oka a kor metafizikus-pozitívista tudományában van.

Végül, de bizonyára nem alárendelt jelentőségű ok a határozott magatartás hiánya, az engedékenységek sem. Bouvard és Pécuchet túl-

zottan növendékeik kedvét lesik, sokszor valósággal szórakoztatásra törekednek, maguk sem veszik elég komolyan a tárgyat, teret engednek a hízélgésnek. Victorine gyakran tévesztette el pl. a számtani műveletet, »ilyenkor összenevettek (ti. Bouvard és Victorine, a tanítvány), majd a leányka megsókolta tanítója nyakát, ott, ahol nem volt rajta szakállszőr — s engedélyt kért a távozásra. Bouvard megadta.« (i. m. 260. l.) Általában laza tartás, határozatlanság, szeszélyesség, ingatagság nem garantálhat jó eredményt.

Az említett okokhoz járult, hogy többnyire nem tudták eléggé érdekessé tenni a tárgyat, tudálékosan, adatokat halmozva tanítottak; nem tudták legyőzni az emlékezetbevézés, a begyakorlás nehézségeit.

* * *

Semmivel sem jártak nagyobb eredménnyel a magatartás, jellemnevelés, a rendre, fegyelemre nevelés tekintetében sem.

Nyilvánvalóan a kor intellektuális pedagógiájának hatása mutatkozott meg abban, hogy az *erkölctan tanításával* kezdtek.

Megtanították, hogy az erkölctan a helyes cselekedetekkel foglalkozik. A cselekedeteket a jóleső érzés, az érdek, és ami a legfőbb: a kötelesség irányítja. Részletezték az embernek önmagával és embertársaival kapcsolatos kötelességeit. A »jó« fogalmánál azonban megtorpannak. Megállapodtak abban, hogy ezt érezni kell; itt bukkantak az erkölctan fonákságára, hogy »az erkölcsi leckék tehát csak az alapjában véve erkölcsös embereken foghatnak«. (i. m. 268. l.) [10]. Hogy a képzeletre is hasson, Pécuchet képpel próbálta illusztrálni a »jó« és a »rossz« fiú életét, magatartásuk következményeit.

Hamar megmutatkozott azonban az erkölcsi tanítás fogyatékosága, hatástalansága: Victor kegyetlenül megkínozta a macskát, melyet gondozására bíztak.

Hatásosabb eszközökhöz kellett folyamodniok. Tanulmányozták a különböző javítási, büntetési módszereket. Próbálkoztak a természetes büntetéssel, a gyógyító-megelőző büntetéssel, a veréssel és a Dupanloup püspök által ajánlott »szigorú tekintet« módszerével is. Hiábavaló volt a gúnyoros hang, a megszegyenítés és az ellenkező véglet, a gyengédség, elnézés. Majd büntetés helyett a *vallással* próbálkoztak. Az eredmény az volt, hogy Victor megverte egy társát a hittanóra után, Victorine pedig virágokat lopott az oltár számára és pénzt, hogy a perselybe dobja.

Le is vonták ebből a tanulságot: az erkölcs más dolog, mint a valóság. Nemcsak a katonás rend, pontosság, erkölcsi tanítás, hanem a valóság is hatástalan. Más eszköz után kell nézni.

A szilaj erkölcsök megszelídítésére a zenével is megpróbálkoztak. Pécuchet megtanította a hangjegyjolvasást, a skálákat; ez is intellektuális és hatástalan maradt azonban.

Míndezen az eszközök, módszerek annyira hatástalanok maradtak, hogy még más természetű bajok, hibák is jelentkeztek. Victorine-t hazaküldték az iskolai hittanóráról, mert csókolózáson kapták a közjegyző fiával. Victor meg az onániára szokott.

Így vetődött fel a *szexuális nevelés* problémája. Több nevelési szempont merült fel. Bouvard — a filantropista Basedow hatására, — a nemi felvilágosítást ajánlotta; sőt még az az ötlet is felmerült, hogy a felserdülő ifjút lányokhoz vigyék, hogy természetes módon elégítse ki nemi szükségleteit, ezt azonban Pécuchet elvetette, mert még ők kompromittálnák magukat. Mozgásos szórakozást, vadászást ajánlottak ezután. Végül is, — minthogy ez költséges —, beérték mezei futással. A fiú azonban elhagyta őket, az öreg tanítók viszont nem bírták az iramot. Szinte betetőzte nemi nevelésük csődjét Victorine esete, akit Bouvard egy reggel a sütőházban talált, a foltozó vándorszabóval együtt hált. Sem a felvilágosítás, tanítás, nemes olvasmányok, másfajta szórakozás nem használt tehát.

Nem volt más hátra, mint túladni a két árván. Elhatározták, hogy két cselédi helyet szereznek nekik, és elküldik őket a háztól.

A gyermeknevelés terén ért csalódásuk és teljes sikertelenségük okát nem elveikben és módszerükben látták, hanem megnyugtatták magukat azzal, hogy »ami zátonyra jutott a gyermekeknél, kevésbé nehéz lehet a meglett emberek számára«. (i. m. 284. l.). Elhatározták tehát, hogy felnőttek felvilágosítására, művelésére, nevelésére adják magukat.

Eddig tart a regény kész kézírata. Flaubert halála után nyilvánosságra került vázlatából kiderül, hogy Bouvard és Pécuchet a felnőttek nevelésében sem lett volna szerencsésebb, mint a gyermekeknél, illetve serdülőknél. Sok figyelemreméltó — bár esetenként bizarr eszméjüket nem méltányolta a nép, a reakciós államhatóságok még üldözték is, végül is mindkettőjüknek az az ötletük támadt, hogy visszatérnek előző foglalkozásukhoz, és újra iratok másolásába kezdenek.

Voltaire *Candide*-jének »Cultivons notre jardin« (Ápoljuk a kertünket) végszavára emlékeztetően zárult volna Flaubert regénye.

* * *

Az erkölcsi neveléssel kapcsolatban is indokolt feltennünk a kérdést: mi a magyarázata annak, hogy a haladó pedagógia elveinek ismerete, azok alkalmazására törekvés, ennyire sivár eredménytelenségre, ilyen mély kátyúba vezetett?

Kézenfekvő lehetne az a válasz, hogy a két laikus, együgyű kispolgárnak egyetlen vállalkozása sem sikerült, oktatásuk is csaknem teljesen hiábavaló maradt, nem csoda tehát, ha erkölcsi nevelésüket is hasonló sors érte.

Lehet, hogy a regény nyájas olvasója hajlik is ilyenféle sima és felszínes magyarázatra, — mégis tanulságos azonban, ha kissé boncoljuk a balul kiütt pedagógiai kaland okait, e csőd magyarázatát.

A két »botcsinálta« nevelő hozzá nem értése, gyakorlatlansága, dilettantizmusa, kapkodása talán még nyilvánvalóbb az erkölcsi nevelésben, mint az oktatásban, mert mélyebb, szomorúbb következményekkel jár. Bouvard és Pécuchet itt is sokat összeolvastak, és mindig valamilyen tekintélyre, dogmára hivatkoznak, abba kapaszkodnak. Az egyes elméleteket, dogmákat azonban nem követik állandó, kitartó ma-

kacssággal, hanem a régebbi helyett valami más, új elvet, dogmát vesznek elő, ha látják a sikertelenséget. Különösen jól látszik a dogmák cserélgetése, válogatása pl. a helyes büntetés kérdésében. Ez az a pont, ahol talán a legnyilvánvalóbban megmutatkozik a két kispolgárnak, bürokratának egész *metafizikus és dogmatikus* gondolkodása: nem jut eszükbe, hogy az egyes elvek, fogások okait, magyarázatát, alkalmazásának feltételeit vizsgálják. Kiindulnak egy tételből, és az elvet addig alkalmazzák, míg ki nem derül használhatatlansága. Arra nem is gondolnak, hogy az egyéniségtől, a körülményektől, a helyzettől függően más-más eszközöket, módszereket kell alkalmazni, hogy az egyes módszerek, elvek nem abszolútak, nem kizárólagosak. Ez a beállítottság természetesen mélyebb pedagógiai műveletlenségüknek és pedagógiai tapasztalatlenségüknek is függvénye és következménye. De ezen túlmenően, mintha illusztrálná Dilthey-nek azt a későbbi megállapítását, hogy az általános érvényűség igényével fellépő, »abszolút«, »természetes« pedagógiai rendszereknek nincs létjogosultságuk [11].

Bouvard és Pécuchet nevelési törekvéseiben a mai olvasó számára feltűnő a lélektani, gyermeklélektani megalapozás hiánya, az, hogy ilyenféle olvasmányokra nem támaszkodtak. Ez nem véletlen. Ráműtattunk már arra az előzőkben, hogy a pszichológiával az irodalommal és filozófiai olvasmányaikkal kapcsolatban foglalkozgattak. A filozófiától különvált, a lelki élet szélesebb területeit számbavevő, tudományos, kísérleti pszichológiáról csak az 1870-es évek után lehetett beszélni [12]. A gyermeklélektan pedig, — bár fejlődéslelektani szempontból Cabanis már a XIX. század vége óta kiemelte fontosságát [13] — csak a múlt század vége óta indult erős fejlődésnek és került tudományos kidolgozásra.

Nem jelentéktelen körülmény volt hőseink tekintélyének hiánya, engedékenyséjük, lazaságuk. Egyéniségük híján volt a pedagógus határozottságának, valódi pedagógiai példamutatásának, annak a tudatos pedagógiai szeretetnek és pedagógiai humornak (hogy Kerscheneiner óta polgárjogot nyert kifejezéssel éljünk) [14], mely nélkülözhetetlen az eredményes nevelőhatás szempontjából. Ezzel nem állítjuk, hogy szeretet nélküliek, szívtelenek lettek volna hőseink; sőt, nagyon is igyekeztek valósággal tanítványaik kedvében járni. Szeretetük azonban nem volt eléggé céltudatos, talán nem is volt elég mélyreható, — inkább olyanféle kísérletezgetés, kalandozás volt számukra a nevelés, mint amikor az egyes tudományokat akarták megismerni, magukévá tenni.

Végül, de semmiképp sem utolsósorban, — tekintetbe kell vennünk a két árva előző sorsát, életét, — mely aligha kedvezett a nevelésnek, és amely egy Bouvard-nál és Pécuchet-nél sokkal tapasztaltabb, műveltebb, hivatásos nevelőt is alaposan próbára tett volna. A kor társadalmában körülvette a gyermekeket a *rossz példa, a durvaság, a képmutatás* — és ez erősebbnek bizonyult Bouvard-ék jószándékú igyekezeténél, ezt a társadalmi hatást már képtelenek voltak legyőzni.

Joggal vethetjük fel a kérdést: vajon az adott nevelési kép nem Flaubert pedagógiai pesszimizmusát bizonyítja-e? Meg kell vallanunk,

ezt az eddigiek előrebocsájtása után nem mernénk állítani. Az bizonyos, hogy az itt elmondott körülmények közt a nevelés nem volt és nem is lehetett hatásos. De azt, hogy ebből a történetből feltétlenül a szerző, Flaubert pedagógiai pesszimizmusát lehetne kiolvasni, — nem merjük megalapozottan állítani.

* * *

Flaubert-nek ezt az utolsó regényét a kritika sok szempontból és sokféleképpen ítélte és ítélni meg.

Összehasonlíthatjuk az elődök és kortársak bizonyos hasonló műveivel. Így pl. párhuzamba állítható Erasmus maró kulturális szatirájával, »A balgaság dicséreté«-vel, vagy Voltaire némely kisregényével, különösen a »Candide«-dal, vagy »A vadember«-rel (»Le Huron«). Ezeknél a munkáknál talán személyesebb, pedagógiaibb, szélesebb kultúrterületet fog át, és talán szatírája kevésbé nyílt, éles.

Arra is volt példa, hogy Goethe »Faust«-jával, vagy Madách »Az ember tragédiája«-val hasonlították össze (pl. Kardos László). Ezzel kapcsolatban csak arra kell felhívni a figyelmet, hogy Flaubert könyvében nem maga az emberiség, vagy zseniális emberek, hanem éppen félművelt, sőt egyszerű, mondhatjuk: együgyű emberkéek botladoznak a kultúra területén. Ez a beállítás nagyobb kontraszt-hatás lehetőségét adja az írónak, lehetővé teszi, hogy a kritika (a kultúra kritikája és a félművelt kispolgári elme kritikája egyszerre) nyilvánvalóbb legyen, élesebben, mosolyt derítően hasson az olvasóra.

Sok kritikus Flaubert kulturális pesszimizmusát emeli ki ebben a művében [15] szenvtelenségét, mint realizmusának korlátját, vagy hanyatlását emlegetik némelyek. Kítűzött feladatunktól elvezetne, ha ezekre a kritikákra reflektálnánk. Mégis annyit megjegyzünk Flaubert »védelmében«: pesszimizmusát erősen motíválja, hogy művét három, végeredményben kudarcba fulladt forradalom után írta meg. (Az 1789., 1848. és 1870-i forradalmak.) Ő, aki mindvégig kitartott haladó eszméi, a szabadság és az ész feltétlen tisztelete mellett, nem ok nélkül vált ilyen pesszimizmává. Hogy a haladás eszméi mellett kiállása mennyire erőteljes és mély, azt az is bizonyítja, hogy a *vallás helyett, ellenében mindig a tudomány oldalán állt*. Igaz, hogy Bouvard és Pécuchet nemcsak a vallásból ábrándulnak ki, hanem a tudományból is. De ez a kiábrándulás egészen más jellegű, a vallástól csak vigaszt várnak és megnyugvást, és ezt sem kapják meg; a tudományoknál pedig vagy azt látják be, hogy nehéz, érthetetlen a számukra (pl. a vegytan), vagy azt, hogy nem tudnak eligazodni a sok véleményeltérés közt, haszontalan időtöltés számukra (pl. filozófia); a tudományok alapján véve azzal okoznak csalódást, hogy nem adják azt a fajta bizonyosságot, amelyre a naív kispolgár vágyik —, a vallástól viszont nem is várnak olyanféle exakt bizonyosságot, mint a tudománytól.

Ami pedig Flaubert sokat emlegetett szenvtelenségét (»impassibilité«) illeti: haladó eszméit, lényegében a tudományok pártján álló világnézetét nem rejti véka alá. Nála a szenvtelenség inkább hőseihez, magához az elbeszélő módhoz kapcsolódik, és abban nyilvánul, hogy

sokszor közvetlenül nem nyilvánít véleményt. Az alapvető kérdésekben azonban az olvasó nagyon is jól kieri az író eszét és szívét, mely tollát vezette: nem a gróf, vagy a pap rokonszenves, egv percre sem —, hanem csak a pozitív eszmék hirdetői, képviselői lesznek rokonszenvesek az olvasó számára. Kétségtelen, hogy Flaubert nem kiabálóan tendenciózus, »pártos« író: de azzal, hogy valóságos vagy látszólagos szenvtelensége határozott, progresszív álláspontot rejt magában és ezt plántálja át az olvasóba —, talán megtette azt, ami az író nagy, becsületbeli ügye, kötelessége.

És még egyet: Flaubert igazságszeretete, bámulatraméltó megfigyelőkészsége [16] tárgyilagosságra, az igazság feltétlen tiszteletére neveli olvasóit. Művei, — ez az utolsó műve is, melyhez a feljegyzések szerint mintegy 1500 tudományos művet tanulmányozott át —, az írói gondosság, lelkiismeretesség csodálatos példái maradnak.

Az író műve egymagában is nem lebecsülendő pedagógiai értéket rejt tehát. Ha most irodalompedagógiailag [17] tekintve, összefoglaljuk pedagógiai tanulságait, azt mondhatjuk, hogy műve tartalmában ketős, pedagógiai mértékű problémát rejt magában:

1. Nyomon kísérhetjük azt, hogy milyen hatást kelt a kultúra, a tudomány a két kispolgárban. Tanui lehetünk nemcsak tudásbeli gyarapodásuknak, hanem annak is, hogy lelkiileg, jellembelileg milyen irányban hatnak rájuk a tudományok: a történelem, az igazság aprólékos és önzetlen kutatására, a valóság feltétlen tiszteletére, — a filozófia kritikai, vitatkozó készségük elmélyítésére, önbecsülésükre van hatással. Egészen véve azonban a regény végén semmivel sem érnek el nagyobb sikereket, mint kezdetben. Igaz, hogy a regény elején a komikum van túlsúlyban, a végén viszont inkább a tragikomikum, sőt a tragikum. Mi a magyarázata kulturális csődjüknek? Csupán felszínességük, kapkodásuk, elmélet és gyakorlat egyre mélyülő szakadéka, vagy éppen együgyűségük, fejlődésképtelenségük? Ezek is, de nem csupán ezek. Kétségkívül kiérzhető az is, hogy a múlt századbeli pozitívista tudomány sok hézagot, megoldatlan kérdést, kétséget és ellentmondást tartalmazott. Flaubert kiérezte azt, hogy ezekre a pontokra mintha néhol ez a két egyszerű, együgyű koponya is rátapintott volna, — persze a maguk módján, nem mélyrehatóan és tudatosan.

2. Szorosabban gyermeknevelési próbálkozásaik. Ezeknek sikertelenségét nagymértékben előidézte saját kulturális fogyatékoságuk, tudományos és pedagógiai dilettantizmusuk. E mellett azonban a mélyben ott vannak a társadalmi okok, melyek nevelési igyekezetükre gátóan hatottak.

* * *

Csaknem 80 év telt el a regény megírása, illetve első megjelenése óta. Vajon indokolt-e, tanulságos-e manapság Bouvard és Pécuchet botladozásain és balsikerein elmélkedni? Hiszen óriási változások történtek azóta a világban. Egészen más ma Franciaország is, Magyarország is. Hát vannak manapság Bouvard-hoz és Pécuchet-höz hasonló nyárs-polgárok?

Igaz, hogy ma nálunk nincsenek olyanféle együgyű és tanulni-vágyó kispolgárok, nyárspolgárok, mint Bouvard és Pécuchet. De vannak bürokrata-lelkületű emberek, vannak olyanok nem csekély számban, akiknek formalizmusa, dogmatizmusa erősen hasonlít Bouvard és Pécuchet gondolkodásmódjára.

Megtalálhattuk ezeket a mai Bouvard-okat, Pécuchet-eket kultúrpolitikánk irányító posztjain, a tantervkészítésben, tankönyvírásban éppúgy, mint a katedrákon, városon és falun. Lesik a »hivatalos álláspont«-ot, félnek önállóan gondolkodni. Igaz, hogy ezek a mai Bouvard-ok nem Rousseaut és a »természetes nevelés« elveit követték (hiszen őket talán egyáltalán meg sem fertőzte ez a régi ideológia), hanem az »élenjáró pedagógia« szószólói; Makarenko buzgó követőinek vallott magukat ők, »közösség«-et, aktívát, »követelés«-t, »szocialista humanizmus«-t, harmónikus fejlődést, politechnikát emlegettek. És az eredmény? Sokszor nem volt más, mint Bouvard és Pécuchet esetében, azzal a különbséggel, hogy az okozott károk jóval szélesebbek és nagyobbak voltak.

Van azonban egy lényeges különbség a mai dogmatikus, tanügyi bürokraták és Bouvard-ék közt, ami különösen tanulságos:

Jóval kevesebb a mai Bouvard-okban az őszinte jószándék, az ernyedetlen tudásvágy és a kíméletlen kritika és önkritika. (Bármenynyire is emlegetik ezt, a valóság inkább az ellenkező tendenciát mutatta).

És itt elérkeztünk végső tanulságunkhoz, ahhoz a vonáshoz, amely ma is figyelemreméltó, tiszteletet érdemel Bouvard és Pécuchet jellemében: bármilyen együgyűek és szerencsétlenek, megtisztítja őket ernyedetlen kultúrsumjuk, őszinteségük és feltétlen jóakarataik. Bouvard és Pécuchet — a legnemesebb értelemben vett »pedagógiai kalandor«-ok. A művelődés és nevelés tisztalelkű és szándékú kalandorai ők. Ez avatja maradandóvá esetük tanulságait, ezért érzünk velük ügyefogyottságukban és balsikereik ellenére is.

JEGYZETEK és IRODALOM:

Flaubert „Bouvard és Pécuchet” c. művének több magyarnyelvű fordítása látott napvilágot. Így 1882-ben Nyáry László („Két újkori Don Quijote.”) Bouvard és Pécuchet. (Bp. 1882. Révai.). 1930-ban Benedek Marcellé. (Bp., Franklin társulat, Pekár Gyula előszavával.) — Szövegbeli idézeteink Tóth Árpád fordításából valók. (Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1955.)

Sorszám szerinti megjegyzések:

- [1] A pszichofizikának, mint érzékeléslélektannak őseként a francia materialista CONDILLAC-ot tekinthetjük. (Traité des sensations”, 1754.) c. művében Követői a XIX. sz. első felében Franciaországban CABANIS és DESTUTT DE TRACY, aki főleg az izomérzetek vizsgálatával vitte tovább a fejlődést. — Németországban a XIX. század első felében jelentékeny kísérleti módszerrel dolgozó pszichofizikai művek láttak napvilágot, így Johannes MÜLLER (Handbuch der Physiologie des Menschen, 1833.), E. H. WEBER (Tastsinn und Gemeingefühl, 1846.), majd a legismertebb: FECHNER: „Elemente der Psychophysik” (1860.) című műve.

- [2] A regény valláskritikájában két körülmény figyelemreméltó: Az egyik az, hogy inkább másodrendű szerzők (mint amilyen pl. Hervieu is) műveiből merít. A másik az, hogy a valláskritika egyoldalúan logikai-racionalis'a, a valás társadalmi funkcióját figyelmen kívül hagyja és e tekintetben alatta marad HOLBACH művének. (A leleplezett kereszténység, Nancy, 1767.) — Bouvard és Pécuchet inkább a vallást, mint az egyházat bírálják, bár máshelyütt, az egyház politikai szerepével kapcsolatban észreveszik a papság reakciós társadalmi funkcióját is. — Az említett körülmények kétségkívül negatívumai e valláskritikának, de *lényegében* nem érintik Flaubert regényének következetes, baloldali álláspontját a vallással szemben.
- [3] Locke neveléstani művében ugyan nem lyukas cipőt említ, hanem a vizet, nedvességet könnyen áteresztő lábbelit, amely alkalmas az edzésre. Dr. Payne orvos, Locke műveinek Quicke-féle kiadásában orvosi-egészségtani szempontból bírálta az edzésnek ezt a módját. Vö. FINÁNCZY ERNŐ: Az újkori nevelés története. (Bp. 1927. Kir. Magy. Egy. ny. 80. l.)
- [4] A frenológia megalapítója GALL, a XIX. sz. első felében. Szerinte a koponya külső formája teljesen hozzáidomul az agyvelő alakjához. Ebből arra következtetett, hogy a lelki képességekre a koponya külső alakjából lehet következtetni. Ez kétségkívül naív materialista elmélet. Mégis termékenyítőleg hatott a XIX. sz. második felének lokalizációs vizsgálataira, felfedezéseire is (pl. Brocának a motorikus beszédközpont felfedezésére, mely az első jelentős lépés volt, 1861-ben). A naiv frenológiának a lokalizációs felfedezésekkel való rokonságára helyesen mutatott rá Lénárd Ferenc. („A lélektan újjai”, Bp. 1948. Franklin kiad. 106. l.) — Az egyház, mint minden materialista jellegű elméletet, a frenológiát is ellenségesen fogadta, aminthogy még a XX. sz. elején is ellenszenvvel viseltettek a gyermeklélektan antropometriai vizsgálataival szemben is!
- [5] Ez a felfogás szinte az ösztönök valamilyen „ambivalenciá”-ját, kétirányú fejlődését vallja. Később, — más formában, értelmezésben, — rokonságban van ezzel a XX. századi ún. „mélypszichológiá”-nak az ösztönök ambivalenciájáról szóló tanítása. — Mint az idézett helyekből kiderül, az ösztöntan nem szükségképpen fatalista, pesszimista, — amint azt sok vulgarizáló kritikus gondolta. — A regényben tükröződő felfogás határozottan az ösztönök fejlődőképességét vallja. Eszerint maga az ösztön-adottság társadalmi hatástól és értékeléstől is mentes. Az, hogy az egyén élete folyamán ez az adottság milyen irányban fejlődik, nagymértékben a társadalomtól, a neveléstől függ — a regényben foglalt álláspont szerint.
- [6] Petit, a falusi tanító, 1848-ban a forradalom híve volt. A pap fenyegetése azonban megtörte. Az egyházi hatalomtól megtört, elnyomott, egyre inkább elparlagiasodó, szűklátókörűvé váló tanító a mi magyar irodalmunkban is különféle változatokban előkerül. (Pl. Gárdonyi tanítója „A lámpás”-ban, Mikszáth „tanügyi emberkéi”, — vagy Móricz Zsigmond falusi, illetőleg városi pedagógusai, különösen „Az isten háta mögött” és a „Légy jó mindhalálig” c. regényeiben.)
- [7] Rousseau helytelenítette azt, hogy a mesékből erkölcsi tanulságot vonjunk le, mert a gyermek voltaképpen nem is érti a mesék erkölcsi tartalmát. (Rousseau „A holló és a róka” című La Fontaine-mese példájával illusztrálja ezt a tételét.) — Bouvard-éknál azonban a mese kívülről való megtanítása pusztán emlékeztetfejlesztő céllal történt, itt erkölcsi tanulás levonásáról nincs említés.
- [8] Itt nyilvánvalóan Rousseau-nak Sophie nevelésére vonatkozó elvei befolyásolták a regény hőseit. — A nők kulturális, pedagógiai emancipációja az utópista szocialisták tevékenysége nyomán merült fel a XIX. sz. első felében. Bármily erős is volt azonban a propaganda, a teljes kulturális egyenjogúság még a XX. század polgári társadalmában sem valósult meg.
- [9] Rousseau Emil-je vegytani ismereteit is kísérletezéssel szerzi meg, pl. megállapítja, hamisították az ebédre felszolgált bort. Itt a vegytanítást verbalizációs, tudálékossága jelentékenyen eltér Rousseau elveitől.

- [10] Az, hogy az erkölcsstanítás intellektualizmusának eredménytelensége és fonák-sága, ellentmondásossága szemléletessé válik — a herbarti és egyáltalán a konzervatív-intellektualista pedagógia elleni hatásnak tulajdonítható, mely az 1870-es években már megmutatkozott.
- [11] Dilthey és a későbbi, ún. „kulturfilozófiai pedagógia” sem tudta azonban megoldani az „általános érvényűsége” törekvő, „természetes” pedagógiai rendszerek ellentmondásait. Főleg azért mert módszertani tekintetben a szellem-tudományi lélektan és pedagógia terméketlen maradt, és a nevelőeljárás fel-tételeinek kutatásában előbbre nem jutott.
- [12] Igy pl. EXNER 1873-ban vizsgálta a „reakciós idő” változásait, míg az első nagy kísérleti pszichológiai laboratóriumot csak 1879-ben alapította WUNDT Lipszében.
- [13] CABANIS írása először 1796—97. jelent meg, az Institut National Mémoires-jában. Önállóan 1802-ben (Rapports du physique et du moral) írt arról, hogy Condillac-nak az érzékek fejlődésének vizsgálatában a gyermek fejlődéséből kellett volna kiindulnia.
- [14] Georg KERSCHENSTBINER: „Die Seele des Erziehers u. das Problem der Lehrerbildung” (Leipzig—Berlin, Teubner, 1921. 76—80. l.) — A nevelő lelki alkatával egyébként mind pszichológiai, mind kultúrpedagógiai szerzők (pl. Spranger) sokat foglalkoztak. Legutóbb GOODMAN angol pedagógusnak Makarenkót méltató műve (W. L. Goodman: Anton Simeonowitch Makarenko. Russian Teacher. London Routledge—Kegan, 1949., 1954. kiad. IX. l.) is Makarenko „sajátos humor”-át emelte ki.
- [15] Flaubert pesszimizmusáról szóló vélemények általánosságban, és a Bouvard és Pécuchet című művével kapcsolatosan különösképpen, — úgyszólván köz-keletűek az irodalomtörténeti, kritikai tanulmányokban. Figyelemreméltó, — és a pontosság érdekében erről nem feledkezhetünk meg —, hogy Flaubert, illetve konkrétan a „Bouvard és Pécuchet” pesszimizmusára vonatkozó néze-tek között vannak bizonyos fokozatok és árnyalati eltérések mind a pesszi-mizmus jellegét, mind annak eredetét, összefüggéseit illetően. Hogy e kritikai vélemények némelyikére utaljunk: MAUPASSANT például (Maupa-sant: Flaubert, Fordította: Tóth Árpád. Bp. É. n. Kultura kiad. 35. l.) alapjában véve megelégszik annak megállapításával, hogy „Bouvard és Pécuchet” al-címül ezt a szöveget viselhetné: „A módszer hiányáról az emberi ismeretek tanulmányozásában” — ZOLA ennél élesebben fogalmaz, mikor azt írja, hogy a „Bouvard és Pécuchet” tagadása mindennek, vagy inkább tanúsítvá-nya az egyetemes ostobaságnak.” (Zola: Flaubert, Daudet. — Bp., é. n. Chris- tensen és Társa kiad. Gutenberg ny. 176. l.)
- E régebbi francia vélemények nyomdokain halad újabban az angol Philip SPENCER is. Szerinte a „Bouvard és Pécuchet” koncepciója leverőbb hatású, mint Flaubert előző műveié, mert ebben a modern világ alapvető elő- feltevéését, a tudomány elérhetőségét támadta meg az író: „... Bouvard et Pécuchet” is more devastating in conception than any of its predecessors... Bouvard et Pécuchet attacked the basic presupposition of the modern world — that knowledge is easily available and easily assimilated.” (Flaubert. A biography by Ph. Spencer. — Faber and Faber LTD. London, 1951. 215. l.)
- Nálunk is nagyméretűben hasonló véleményekkel találkozhatunk. Igy pl. Laczkó Géza (Maupassant fentidézett Flaubert-tanulmánya előszavában) Flaubert műveiben általában, a Bouvard és Pécuchet-ben is, az író elvágó-dását érezte ki a kor „kaloda-civilizációjából”. Pekár Gyula viszont, nyilván- valóan a fajelmélet és a spengleri pesszimizmus szellemében, Flaubert nihi- lizmusát (?) emlegette, és azt, hogy Flaubert „fáradt nyugati ember volt”. (Bouvard és Pécuchet: Bp. Franklin Társulat, 1930. évi kiadás előszavában, XIV., XVI. l.) SZERB Antal pedig a „Bouvard és Pécuchet”-ben a „butaság nagy hőskölteményét” látta. (Szerb Antal: A világirodalom története. Bp. Révai. 1945. kiad. II. kötet, 315. l.)

Nem lehet tagadni, hogy Flaubert e művében vannak pesszimista vonások. Mégis, a XX. században sok kritikus, mint pl. Spencer is, hajlamos arra, hogy megalapozatlanul, túlzottan és motívátlanul állítsa egyoldalúan előtérbe Flaubert pesszimizmusát.

- [16] Weil és Chenin-nek a fogalmazás tanításáról írt cikkei (1908) megemlékeztek Flaubert-nek író társaihoz, Feydeau-hoz és Maupassant-hoz írt leveleiről. Ezekben Flaubert igen nyomatékosan felhívta a figyelmet a megfigyelőképesség fontosságára. E megnyilatkozásokat idézi Krupszkája „Hogyan tanítsunk fogalmazni?” című cikkében. (Magyarul: Válogatott Pedagógiai Tanulmányok, Bp. 1949. Hungária ny. 83–84. l.) Nyilvánvaló, hogy Flaubert megfigyelőképessége pedagógiai érdekű, — amint erre az idézetek is felhívták a figyelmet.
- [17] Vö. Berencz János: Pedagógiai problémák Gárdonyi „Az én falum” című művében. (Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve I. — 1955. Eger, Heves-megyei ny. 70. l.) — A szövegben itt szereplő irodalompedagógiai kérdésfeltevés és összefoglalás az idézett tanulmány irodalompedagógiai lehetséges vizsgálati szempontjai közül a c) pontban említettnek felel meg.